

Varga László, *A pannonhalmi egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században* (Budapest: METEM, 2007)

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség gondozásában nemrégiben jelent meg Varga László kötete, mely sokéves kutatómunkája eredményeit összegzi.

Hazai neveléstörténet-írásunk sokat foglalkozott a Szent Benedek Rend keretében folyó gimnáziumi nevelés és oktatás, valamint a rendi tanárképzés történetével, ugyanakkor a Rend népiskoláinak történetére vonatkozó irodalom, különösen az 1920-1948 közötti évek vonatkozásában, meglehetősen hézagos. Éppen ezért értékes és nagy jelentőségű a szerző munkája, aki átfogó igénnyel elsőként dolgozta fel a pannonhalmi Szent Benedek Rend népiskoláinak történetét a jelzett időszakban, tiszteletre méltó alaposággal, mindedig ismeretlen elsődleges források – az Egyházmegyei Tanfelügyelői Hivatal iratai – alapján.

Itt kell megjegyeznünk, hogy napjainkban, amikor neveléstörténet-írásunkban eluralkodott a divatos külföldi elméletek, módszerek egyoldalú adaptálása, különösen értékelendő, ha egy szerző azon fáradozik, hogy nemzeti múltunk értékei közül egy feltáratlan szeletet

(főként a forrásfeldolgozás, a levéltári dokumentumelemzés módszerével, de a kvalitatív tartalomelemzés és szóbeli interjúk módszerét is felhasználva) a nyilvánosság elé tárjon.

A mű interdiszciplináris jellegéből adódóan nem csupán nevelés- és iskola-történeti, hanem az egyház- és rendtörténeti szempontból is jelentős munka. A szerző, bár egy szűkebb témát, a pannonhalmi Szent Benedek Rend népiskoláinak történetét dolgozta fel az Egyházmegyei Tanfelügyelői Hivatal iratainak tükrében, mégis, feltárva a téma tágabb társadalom-, művelődés-, és egyháztörténeti dimenzióit, sokoldalú képet rajzol a két világháború közötti Magyarország népiskolaügyéről.

A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár gazdag, de kevésbé kutatott, s még kevésbé feldolgozott népiskolai tárgyú iratanyaggal büszkélkedhet. Az irattár két fő része: a főapáti és az esperesi irattár. A szerző kutatásai során feldolgozta a témához kapcsolódó főapáti és dékáni (esperes – tanfelügyelői) levéltári forrásanyagot. A XIX. század ötvenes éveitől a népiskolákra vonatkozó levéltári anyag folyamatos, tehát alkalmas egyházmegyei szintű következtetések levonására. A feltárt források közül a dékáni iratcsoport, a lelkipásztori gyűlések jegyzőkönyvei, az esperesi je-

lentések, a protokollumok, és a tanügyi témájú iratcsoportok áttekintése, feldolgozása és értékelése képezte kutatásai kiindulópontját. Az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal történetének kutatását és bemutatását az esperesi jelentések, a főapáti, káptalani iratok, illetve a konventgyűlések és a tanítói tanácskozáások jegyzőkönyvei és azok mellékletei segítették. A tanítók munkájának megismerését a nevelők személyi adatai, a tantestületi értekezletek jegyzőkönyvei, a tanfelügyelők és a lelkészek minősítései, a tanítók évről-évre jelentései és az iskolalátogatási jegyzőkönyvek tették lehetővé. A népiskolák értékeléséről elsősorban a lelképásztori, az egyházi és királyi tanfelügyelői látogatások jegyzőkönyveiből, valamint statisztikai jelentésekből tájékozódott a szerző.

A katolikus egyház iskolái felállítására és fenntartására történeti alapon szerzett jogosultságot, melyet saját rendeletei és törvényei alapján gyakorolt. Az iskolák alapításával és fenntartásával egyidejűleg kialakult az egyház tanügyigazgatási szervezete, mely nem volt különválasztható – a katolikus vallás államvallás jellege miatt – az állami tanügyigazgatási rendszertől. Az iskolák az egyház és az állam közös igazgatása alá tartoztak, az iskolák irányítása és tanulmányi felügyelete az egyház kezében volt.

Az egymásra épülő iskolarendszer teljes spektrumát átfogó modern, polgári tanügyi szervezet kiépítése Eötvös Józsefnek köszönhető a XIX. század második felében. Az 1868. évi XXXVIII. tc. életre hívta a népiskolai hatóságokat, mely az intézmények első fokú ható-

sága lett. Eötvös liberális politikájának köszönhető, hogy elismerte az egyházak tanügyi autonómiáját, ami azt jelentette, hogy az egyházak érdekei iskolai ügyekben – kevés kivételtől eltekintve – érvényre jutottak. Így tehát egymás mellett létezhetett és fejlődhetett – békés kompromisszumok keretei között – a polgári és az egyházi tanügyigazgatás a XX. század első felében; mindegyik járta a maga fejlődési útját, a deklarált autonómia tiszteletben tartásával. A párhuzamos fejlődésnek az 1948. évi államosítás vetett véget.

A két világháború közötti korszak katolikus népiskoláinak jelentős része egytanítós, illetve kéttanítós intézmény volt, és az egy tanítóra jutó tanulók száma megközelítette az ötven főt. Ilyen körülmények között a falusi katolikus népiskolák egyre nehezebben tudtak megfelelni a mind magasabb szakmai elvárásoknak. A kultusztárca az állam költségvetéséből 9–11%-kal részesedett, ami nagyarányú fejlesztéseket eredményezett az oktatás területén is. A korszak oktatáspolitikusai „stratégiai ágazatnak” tekintették a népoktatást.

A hitfelekezeti tanfelügyeleti szervezete az illető egyház szervezeti sajátosságaihoz és felépítéséhez igazodott, alkalmazkodott. A katolikus iskolák tanügyigazgatása három szinten valósult meg. Az intézmények felett az egyházi főfelügyelet jogát a megyés főpásztorok gyakorolták. Pannonhalmán a megyés főpásztor a mindenkori főapát, aki általában nem személyesen intézkedett iskolai ügyekben, hanem az egyházmegyei esperes-tanfelügyelő és az iskolalátogatók útján. A tanfelügyelet

és tanügyigazgatás harmadik szintje a helyi egyházközségi iskolaszék, illetve az egyházközségi tanács volt. A szerző kötetében mindhárom szint bemutatásával és értékelésével foglalkozik.

A pannonhalmi egyházi törvények szerint a szerzetesi plébániák ellenőrzését az egyházmegyei esperesek (dékánok) végezték, ugyanakkor a tanítóknak is mindig adtak utasítást. Az esperesi teendőkhöz a tanfelügyelői feladatkört is hozzákapcsolták. Pannonhalmán – az egyházmegye területének mérete miatt – a tanfelügyelői hivatalt mindvégig egy-egy esperes irányította, aki a főtanfelügyelői és a tanfelügyelői jogokat egyaránt gyakorolta. A községekben a lekipásztori teendőket a főapát által kiküldött bencés szerzetesek végezték, akik többnyire a helyi népiskola igazgatói és az iskolaszék egyházi elnökei is voltak. Az igazgatói címet a néptanítónak ki kellett érdemelnie, a negyvenes években már egyre több néptanító kapott – magas színvonalú pedagógiai és igazgatási munka esetén – igazgatói címet a főapáttól. Komoly szakmai erőssége volt a szerzeteseknek, hogy a plébánosok a népiskolák közvetlen felügyeletéhez és irányításához szükséges pedagógiai ismeretekkel rendelkeztek. A pannonhalmi egyházmegyében a népoktatás a két világháború között – az iskolaügy modernizációja révén – mind nagyobb szerepet játszott a régió fejlődésében. Az intézményműködtetési rendszer változása, megújulása szerves fejlődés eredménye, mely az értékmegőrzésre, vagyis az eötvösi hagyományokra és a polgári társadalomfejlődésből kiinduló korszerűsítés

egyensúlyára épül. A két világháború közötti egyházmegyei népoktatás szervezeti és tartalmi átalakulásában paradigmaticus változások sora érhető tetten, mely az iskolaszervezet továbbfejlesztését és a lakosság műveltségi szintjének emelését jelentette. A szerző kitér az intézményrendszer szereplőire, akik nélkül az iskolarendszer működése elképzelhetetlen. A falusi néptanító, a plébános és a tanfelügyelő mind-mind a hétköznapi sorsfordító képviselője, és bár legtöbbjük neve nem szerepel neveléstörténeti tankönyvekben, küzdelmes életükkel és áldásos működésükkel rászolgáltak arra, hogy a magyar iskolatörténet jeles képviselőiként tartsuk őket számon. Varga László kötete nekik is emléket állít.

A népiskolák állami felügyeletével foglalkozó első fejezet összefoglalja a korszak tanügyigazgatásának jellemzőit, kitér az állam és egyház viszonyának elemzésére a tanügy irányításában. Érdekes képet kapunk a királyi tanfelügyelők és körzeti iskolafelügyelők munkájáról, tevékenységük egymáshoz való viszonyáról.

A második fejezet a katolikus egyház népiskolai tanügyigazgatásának rendszerét mutatja be, a harmadik fejezet pedig részletesen szól a Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Egyházmegye tanügyirányítási rendszeréről.

A következő fejezet a Pannonhalmi Egyházmegye népiskoláival foglalkozik. A 21 népiskola történetét egyenként mutatja be a szerző, sajnos röviden, csak a legfontosabb adatokat közölve.

„Az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal és a népoktatás” címet viselő fő

fejezetből az olvasó megismerheti az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal két világháború közötti történetét, a hivatalt vezető esperesek sokrétű tanügyi tevékenységét. A szerző részletesen elemzi és értékeli az egyházmegyei tanügyigazgatás három kiemelkedő korszakát (1920–1935; 1935–1943; 1943–1948), bemutatja azt a fejlődési folyamatot, melynek során a katolikus népiskolák megyei szintű irányítása és felügyeleti rendszere jelentős átalakuláson ment keresztül, főképpen a korszak országos tanügyi viszonyainak modernizációja következtében. A szerző kutatásai alapján bebizonyosodott, hogy ebben a mintegy három évtizedben megvalósult a szakmai – pedagógiai és igazgatási szempontból független egyházmegyei szintű tanügyi autonómia. Az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal, a hivatalt vezető esperes – tanfelügyelők személye és tevékenysége meghatározta a fejlődés ütemét, jellegét, éppen ezért volt szükség a korszak kiemelkedő tanfelügyelői (Wolmuth József, Kühár Flóris, Faludi Marcellin, és Kövér Lajos) pedagógiai és igazgatási működésének részletes elemzésére. A tanfelügyelők és a jól képzett tanítók tevékenysége nyomán az iskolai munka a korszakban egyre szakszerűbbé és színvonalasabbá vált.

Fontos fejezete a dolgozatnak az egyházmegye tanítói tanácskozásait tárgyaló rész. Az évente megrendezett közgyűléseken olyan témák kerültek tárgyalásra, melyek nagyban hozzájárultak a tanítók szakmai továbbképzéséhez, a felügyeleti munka korszerűsítéséhez.

A záró fejezet a *Pannonhalmi Szemle* gyermekekkel kapcsolatos tanulmá-

nyait elemzi. A szerző azt vizsgálja, milyen volt a folyóiratban publikáló szerzőknek a gyerekekről vallott felfogása és a gyermekhez való viszonya. Megállapítása szerint a kor tudományos eredményeinek, a különböző reformpedagógiai irányzatoknak, az új pszichológiai felismeréseknek köszönhetően a folyóiratban megjelenik, és határozottan tetten érhető a gyermekkor újszerű értelmezése.

Külön értékékként ki kell emelnünk a könyv imponálóan gazdag forrás- és irodalomjegyzékét.

Összefoglalóan elmondható: Varga László a rengeteg adat összegyűjtése, rendszerzése, árnyalt tárgyilagos elemzése révén jelentős, új és eredeti eredményekkel gazdagította a két világháború közötti magyar népiskolai tanügyigazgatás fejlődéséről szóló eddigi ismereteinket. Varga László művének tudományos hozzájárulása jelentékeny, a mű tetemes hozzájárulás a huszadik századi magyar nevelés- és iskolatörténet, helytörténet, egyháztörténet alaposabb, elmélyültebb megismeréséhez. A történeti anyag feltárásában és interpretálásában a szerző nemcsak nagyfokú kreativitásról, nagyszámú tényező egyidejű átlátásának a képességéről, azaz a komplex rendszerekben való gondolkodás képességéről tett tanúbizonyságot, hanem – különösen az adatok gyűjtése és feldolgozása területén – különleges kintársról és munkabírásról is.

A hazai neveléstörténet Varga László kötetével újabb értékes alkotással gyarapodott.

FEHÉR KATALIN